
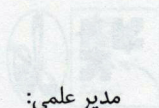
همبستگی اجتماعی و نابرابری

دومین گزارش وضعیت اجتماعی ایران

۱۳۸۸-۱۳۹۶

[جلد یکم]

مدیر علمی:

میر طاهر موسوی

www.niep.gov.ir

چاپ اول: ۱۳۸۸، چاپ دوم: ۱۳۹۶

فهرست

[جلد یکم]

- ۹ دیباچه
- ۱۱ مقدمه
- ۱۹ بخش یکم: نابرابری و فقر
- ۲۱ نابرابری‌های فضایی و پی‌آمدهای آسیب‌شناختی آن در ایران پرویز پیران
- ۴۹ درباره نابرابری قومی در ایران حمیدرضا جلالی‌پور
- ۶۳ مطالعه اثر عوامل اقتصادی بر آسیب‌های اجتماعی حسین راغفر، زهرا شکری
- نابرابری توسعه منطقه‌ای در پهنه‌های قومیتی و مناطق مرکزی کشور
- ۱۰۷ حجت‌الله میرزایی، حسن یحیوی
- ۱۴۹ تحلیلی بر نابرابری‌های شهر و روستا در ایران و پی‌آمدهای آسیب‌شناختی آن محمدرضا رضوانی
- ۱۸۳ نابرابری در رفاه اجتماعی و پی‌آمدهای آسیب‌شناسی آن محمدحسین شریف‌زادگان
- وضعیت ملی آموزش در ده سال اخیر
- ۲۱۷ مقصود فراستخواه، محمدجواد صالحی، معصومه قارون، رضا منبعی، نسرين نورشاهی
- نابرابری اقتصادی و چالش‌های فراروی توسعه در ایران (۱۳۶۸-۱۳۹۵)
- ۲۷۷ فرشاد مؤمنی، حسین رجب‌پور
- ۳۲۱ گزارش وضعیت اجتماعی: نابرابری‌های قومی در ایران ابراهیم حاجیانی
- جمع‌بندی: چارچوبی تحلیلی برای شناخت نابرابری‌های اجتماعی در ایران
- ۳۴۷ محمدجواد زاهدی مازندرانی، ملیحه شیانی
- ۳۸۱ بخش دوم: نابرابری، همبستگی اجتماعی و سرمایه اجتماعی
- ۳۸۳ روند تحول سرمایه اجتماعی در ایران از ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ میرطاهر موسوی، فائزه جغتایی
- ۴۱۳ نهادهای مدنی و همبستگی اجتماعی آرمان ذاکری
- ۴۴۷ جدایی‌گزینی فضایی و مداخلات کالبدی در کلان‌شهر تهران آرش نصر اصفهانی
- ۴۸۱ جمع‌بندی: روندهای گسیخته‌ساز محسن گودرزی

فهرست

[جلد دوم]

- بخش سوم: نابرابری و آسیب‌های اجتماعی
- ۷ تحولات جمعیتی در ایران: نابرابری‌ها و پی‌آمدها محمد جلال عباسی شوازی، رسول صادقی ۹
- نابرابری درآمدی و تأثیر آن بر اشتغال نیروی کار علی سرزعی ۳۳
- فقر بازنشستگان در ایران فرشید یزدانی، علیرضا خیراللهی ۶۹
- گزارش وضعیت کار کودکان در ایران مرونه وامقی، فرشید یزدانی ۹۵
- نابرابری جنسیتی و وضعیت زنان ایرانی فاطمه جواهری، لیلا فلاحتی ۱۵۱
- نابرابری‌های اقتصادی - اجتماعی و جرم در جامعه ایران (۱۳۸۸-۱۳۹۶)
- ۱۹۵ سیدحسین سراج‌زاده، احمد جعفری
- طلاق؛ نابرابری و تغییرات در ایران عباس عبدی ۲۳۱
- حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، بازتاب فضایی فقر و نابرابری شهری اسدالله نقدی ۲۶۵
- تخریب محیط زیست و نابرابری‌های محیط زیستی در ایران عباس صالحی بابلسر، زهرا پازوکی‌نژاد ۲۸۹
- عدالت در سلامت محمدرضا واعظ مهدوی، زینب واعظ مهدوی ۳۲۱
- جمع‌بندی: تله نابرابری‌های اجتماعی عباس عبدی ۳۶۵
- بخش چهارم: سازوکارهای تولید فقر و نابرابری در ایران
- ۳۷۳ اثر سیاست‌های کلان اقتصادی و پولی بر توزیع درآمد در ایران (۱۳۷۰-۱۳۹۴) اسمعیل ابونوری ۳۷۵
- بررسی تأثیرات توسعه انسانی بر نابرابری در ایران از دهه ۱۳۷۰ تا امروز میترا عظیمی ۴۰۵
- بررسی تأثیرات عوامل اجتماعی بر نابرابری در ایران رضا امیدی ۴۳۵
- اقتصاد سیاسی نابرابری در ایران پرویز صداقت ۴۶۵
- اقتصاد غیررسمی و نابرابری در ایران علی عرب‌مازاریزدی ۴۹۵
- بررسی آثار جهانی شدن اقتصاد بر نابرابری در ایران (۱۳۷۰-۱۳۹۴) علی دینی ترکمانی ۵۱۷
- جمع‌بندی: سازوکارهای تولید فقر و نابرابری در ایران سعید مدنی قهفرخی ۵۴۹

مقدمه

مؤسسه رحمان مطابق اهداف خویش و به‌عنوان نهاد علمی، فرهنگی و اجتماعی فعال در عرصه عمومی تلاش دارد با شناخت دقیق علمی و بازنمایی فرصت‌ها و کاستی‌های جامعه ایران در کاهش آسیب‌های اجتماعی و پی‌آمدهای قصد نشده و منفی ناشی از اشکالات نظری و عملی سیاست‌های توسعه، به‌ویژه در حوزه اجتماعی، رسالت خود را انجام دهد. از جمله مسیرهای ممکن برای تحقق هدف پیش‌گفته، تهیه و تدوین گزارش وضعیت اجتماعی بوده که امکان آگاهی از شرایط جامعه در قالب مستندات مهیا شده را برای دست‌اندرکاران در عرصه حاکمیتی و عمومی، به منظور بهره‌گیری در سیاست‌ها، برنامه‌ها، اقدامات برای بهبود وضعیت فراهم نموده و از سوی دیگر نتایج این گزارش‌ها به‌عنوان منبع قابل استفاده علمی در اختیار پژوهش‌گران قرار گیرد.

شورای سیاست‌گذاری مؤسسه بر آن شد تا دومین گزارش وضعیت اجتماعی ایران را در بازه زمانی ۱۳۸۸-۱۳۹۶ با تکیه بر انباشت علمی و تجربی در تدوین گزارش اول ۱۳۸۰-۱۳۸۸ و هم‌چنین تدوین گزارش وضعیت اجتماعی زنان (۱۳۹۵) با کمک محققان تهیه و ارائه کند؛ با این باور که اراده جمعی که از خلال گفت‌وگوی عمومی شکل می‌گیرد، مؤثرترین و کارآمدترین راه‌کاری است که برای بهبود شرایط اجتماعی و مقابله با نابرابری‌ها و آسیب‌های اجتماعی پیش روی جامعه قرار دارد.

از این رو، در فراهم‌آوری دومین گزارش وضعیت اجتماعی سه هدف کانونی مورد توجه بوده است:

- زمینه‌سازی برای گفت‌وگوی عمومی و شکل‌گیری، تقویت و بسط آگاهی جمعی
- زمینه‌سازی برای نقد و ارزیابی سیاست‌های اجتماعی و برنامه‌های مرتبط در کشور
- زمینه‌سازی برای دستیابی به دیدگاه‌های مشترک و قابل قبول در تدوین سیاست و برنامه‌ریزی اجتماعی کشور

برای گزارش حاضر می‌توان چهار کارکرد را در نظر گرفت:

آسیب‌های اجتماعی و نابرابری

دومین گزارش وضعیت اجتماعی ایران

۱۳۸۸ - ۱۳۹۶

[جلد دوم]

مدیر علمی:

میرظاهر موسوی

فهرست

[جلد دوم]

- ۷ بخش سوم: نابرابری و آسیب‌های اجتماعی
- ۹ تحولات جمعیتی در ایران: نابرابری‌ها و پی‌آمدها محمدجلال عباسی شوازی، رسول صادقی
- ۳۳ نابرابری در آمدی و تأثیر آن بر اشتغال نیروی کار علی سرزعی
- ۶۹ فقر بازنشستگان در ایران فرشید یزدانی، علیرضا خیراللهی
- ۹۵ گزارش وضعیت کار کودکان در ایران مروته وامقی، فرشید یزدانی
- ۱۵۱ نابرابری جنسیتی و وضعیت زنان ایرانی فاطمه جواهری، لیلا فلاحتی
- نابرابری‌های اقتصادی - اجتماعی و جرم در جامعه ایران (۱۳۸۸-۱۳۹۶)
- ۱۹۵ سیدحسین سراج‌زاده، احمد جعفری
- ۲۳۱ طلاق؛ نابرابری و تغییرات در ایران عباس عبدی
- ۲۶۵ حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، بازتاب فضایی فقر و نابرابری شهری اسدالله نقدی
- ۲۸۹ تخریب محیط زیست و نابرابری‌های محیط زیستی در ایران عباس صالحی بابلرس، زهرا پازوکی‌نژاد
- ۳۲۱ عدالت در سلامت محمدرضا واعظ مهدوی، زینب واعظ مهدوی
- ۳۶۵ جمع‌بندی: تله نابرابری‌های اجتماعی عباس عبدی
- ۳۷۳ بخش چهارم: سازوکارهای تولید فقر و نابرابری در ایران
- ۳۷۵ اثر سیاست‌های کلان اقتصادی و پولی بر توزیع درآمد در ایران (۱۳۷۰-۱۳۹۴) اسمعیل ابونوری
- ۴۰۵ بررسی تأثیرات توسعه انسانی بر نابرابری در ایران از دهه ۱۳۷۰ تا امروز میترا عظیمی
- ۴۳۵ بررسی تأثیرات عوامل اجتماعی بر نابرابری در ایران رضا امید
- ۴۶۵ اقتصاد سیاسی نابرابری در ایران پرویز صداقت
- ۴۹۵ اقتصاد غیررسمی و نابرابری در ایران علی عرب‌مازازی
- ۵۱۷ بررسی آثار جهانی شدن اقتصاد بر نابرابری در ایران (۱۳۷۰-۱۳۹۴) علی دینی ترکمانی
- ۵۴۹ جمع‌بندی: سازوکارهای تولید فقر و نابرابری در ایران سعید مدنی قهقرخی

تحولات جمعیتی در ایران: نابرابری‌ها و پی‌آمدها

محمدجلال عباسی‌شوازی^۱، رسول صادقی^۲

مقدمه

اتخاذ رویکرد بخشی در نظام برنامه‌ریزی کشور و اجرای سیاست‌های توسعه‌ای تمرکزگرا در درون این رویکرد، مسائل و چالش‌های عدیده‌ای را نظیر توسعه نابرابر، عدم تعادل‌های منطقه‌ای، حاشیه‌ای‌شدن برخی مناطق، از دست دادن منابع و ظرفیت‌های منطقه‌ای و... شده است. بر همین اساس در سال‌های اخیر مبحث آمایش سرزمین مورد توجه قرار گرفته است. آمایش سرزمین، برخلاف رویکرد بخشی، با رویکردی همه‌سونگر در چارچوب توسعه فضایی سعی بر آن دارد بر چالش‌های مذکور فایق آید و راهکارهای مناسب را برای تحقق توسعه متوازن، همه‌جانبه و پایدار در سطح ملی و منطقه‌ای ارائه نماید.

یکی از ابعاد مورد توجه در پارادایم آمایش سرزمین، تحولات جمعیتی، پراکندگی و پویایی آن است. جمعیت و تحولات آن یکی از نیروهای عمده مؤثر بر تحولات و تغییرات اجتماعی است و تقریباً همه جنبه‌های زندگی ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جمعیت با توجه به ساخت و حرکات آن، کارکردها و نیازهای مشخص و حیاتی دارد. پاسخ گفتن به این نیازها از جمله اهداف برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور است. بر همین اساس، بررسی و تحلیل روند تحولات جمعیتی و تفاوت‌های منطقه‌ای و فضایی آن، همواره یکی از ضرورت‌های اساسی در عرصه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی محسوب می‌شود.

کشور ایران در سه دهه اخیر تحولات جمعیتی چشم‌گیری را تجربه کرده است. رشد جمعیت از حدود ۳/۹ درصد در دهه ۱۳۵۵-۱۳۶۵ به ۱/۳ درصد در دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰ کاهش یافته، و میزان باروری کل نیز در دوره مشابه از حدود ۷ فرزند برای هر زن به ۱/۸ فرزند تغییر یافته است. تحولات باروری و مرگ‌ومیر و به تبع آن رشد جمعیت در دوره بعد از انقلاب

۱ عضو هیئت علمی گروه جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران و رئیس مؤسسه مطالعات جمعیتی کشور؛ mabbasi@ut.ac.ir
۲ دانشیار جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران و معاون پژوهشی مؤسسه مطالعات جمعیتی کشور

اسلامی، به تغییرات ساختار سنی جمعیت و تورم جوانی در دو دهه اخیر منجر شده، و گذار به میان‌سال و سال‌خوردگی جمعیت در دهه‌های آینده را رقم خواهد زد. هر چند ایران در دستیابی به بسیاری از اهداف توسعه در سطح ملی موفق بوده است، ولی هنوز تفاوت‌های منطقه‌ای در شاخص‌های توسعه و فرایندهای جمعیتی موجود است.

بنابراین، هدف از این مقاله بررسی روند تحولات جمعیتی و تحلیل ابعاد مختلف پویایی جمعیت و ارائه تصویری جامع از وضعیت موجود و تحولات آینده جمعیتی در مناطق مختلف کشور است. بدین منظور، ابتدا تحولات باروری و فرزندآوری، ازدواج و طلاق در بستر منطقه‌ای و مسائل مرتبط با آن تحلیل می‌شود، در ادامه روند و الگوهای مرگ‌ومیر و شاخص‌های سلامت و تفاوت‌های استانی و منطقه‌ای آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. نهایتاً، پی‌آمد نابرابری فضایی بر الگوها و جریانات مهاجرتی بررسی می‌شود.

رویکرد نظری: نابرابری فضایی

نابرابری اجتماعی^۱ وضعیتی است که در چارچوب آن افراد، گروه‌ها و مناطق مختلف، دسترسی متفاوتی به فرصت‌ها و موقعیت‌های ساختار اجتماعی دارند (صادقی و همکاران، ۱۳۸۹). یکی از ابعاد نابرابری اجتماعی نابرابری فضایی است که مورد توجه این مطالعه است. عدالت فضایی همواره از مهم‌ترین و پایه‌ای‌ترین ارکان توسعه پایدار و آمایش سرزمین است. عدالت فضایی، در برگیرنده مفاهیمی چون توزیع متناسب عملکردها و خدمات، دسترسی مناسب به مراکز خدماتی و فعالیتی بدون تبعیض و تفاوت بین ساکنان یک کشور یا منطقه است. عدالت اجتماعی، تداوم حفظ منافع گروه‌های اجتماعی متفاوت بر اساس گسترش بهینه منابع، درآمدها و هزینه‌ها است. مسئله مهم در توزیع عادلانه امکانات به‌عنوان راهبرد عدالت اجتماعی، چگونگی توزیع خدمات و توانایی‌ها بین نواحی و مناطق مختلف است (حکمت‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰). از این رو، توزیع فضایی متعادل امکانات و خدمات از مهم‌ترین نشانه‌های عدالت اجتماعی به شمار می‌رود.

تفاوت‌های استانی سطح توسعه، رفاه و سلامت در ایران به‌خوبی مستند شده است (برای نمونه؛ آذر و غلامرضایی ۱۳۸۵؛ مولایی ۱۳۸۶؛ ضرابی و شیخ‌بیگللو ۱۳۹۰). این وضعیت عمدتاً ناشی از نبود فرصت‌های برابر در منابع، وجود برنامه‌ریزی مرکزگرا و بهره‌گیری از الگوی توسعه «مرکز-پیرامون» بوده است. یکی از پی‌آمدهای نابرابری فضایی، نابرابری و تفاوت‌ها در ویژگی‌ها و فرایندهای جمعیتی است.

به‌طور کلی، جمعیت هر کشور و یا منطقه‌ای به دلیل دستیابی به امکانات و شرایط توسعه‌ای متفاوت، می‌تواند به زیربخش‌های کوچک‌تر با ویژگی‌ها و شاخص‌های متفاوتی تقسیم شود. برای مثال، دستیابی به آموزش و سواد، وضعیت بهداشتی، درآمد، و حتی در معرض و یا محرومیت از مواهب طبیعی می‌تواند بر شاخص‌های تحصیلی، سلامت، و رفاه جمعیت تأثیر گذاشته و به شاخص‌های متفاوتی در گستره جغرافیایی و جمعیتی یک کشور و منطقه منجر شود. اساس برنامه‌ریزی‌های توسعه و به‌ویژه برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی می‌باید با تحلیل دقیق و کارشناسی از تفاوت‌های جمعیتی و بستری که در جمعیت در آن به‌سر می‌برد، تدوین، ارزیابی و اجرا شوند. در این مقاله سعی می‌شود با چنین دیدگاهی، تفاوت‌ها و نابرابری‌های جمعیتی مورد تحلیل و بررسی قرار گیرند.

روش و داده‌ها

روش تحقیق، تحلیل ثانویه است. منابع داده‌های مورد استفاده در این مقاله مبتنی بر داده‌های سرشماری به‌ویژه سرشماری‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ است، با این حال با توجه به این‌که داده‌های سرشماری به صورت کامل در اختیار نیست، امکان محاسبه همه شاخص‌ها تا سال ۱۳۹۵ امکان‌پذیر نیست. علاوه بر آن، سایر منابع و داده‌های موجود از جمله داده‌های سازمان ثبت احوال و نیز داده‌های بررسی جمعیتی - بهداشتی وزارت بهداشت نیز برای بررسی شاخص‌های مختلف جمعیتی و تحلیل نابرابری‌های اجتماعی و جمعیتی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

نتایج و یافته‌ها

تعداد، رشد و تراکم جمعیت

تعداد، رشد و تراکم جمعیت سه مقوله اساسی و مرتبط جمعیتی هستند که همواره بایستی در برنامه‌ریزی‌های جمعیتی و منطقه‌ای مورد توجه قرار گیرند. آمارها و اطلاعات موجود بیان‌گر آن است که جمعیت ایران در آستانه قرن ۱۴ هجری شمسی حدود ۱۰ میلیون نفر بوده است. در سرشماری ۱۳۳۵ جمعیت کشور ۱۸/۹ میلیون نفر و در سال ۱۳۵۵، ۳۳/۷ میلیون نفر بوده است. این تعداد در سال ۱۳۶۵ به حدود ۴۹/۱ میلیون و در سال ۱۳۷۵ به حدود ۶۰ میلیون نفر افزایش یافت. بر مبنای سرشماری ۱۳۸۵ نیز جمعیت ایران حدود ۷۰/۵ میلیون نفر بوده و در سال ۱۳۹۰ به حدود ۷۵/۱۴ میلیون نفر رسید. نتایج اولیه سرشماری ۱۳۹۵، جمعیت ایران با رشد ۱/۲۴ درصد طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵ به حدود ۸۰ میلیون نفر افزایش یافت است. بر این اساس، جمعیت ایران در کم‌تر از یک قرن حدود ۸ برابر شده است.